

ВРЕДНОВАЊЕ КЊИГА И САВРЕМЕНИ КЊИЖАРИ

Писање књижевних дела је усамљеничко стварање света. Али и читање књижевног текста је самотнички чин, ако изоставимо школске часове срицања и јавна читања на промоцијама. Насупрот тим личним искуствима, о друштвеној улози и значењу књижевних дела никада нису одлучивали појединци, већ за то овлашћене групе. Судбину писаца и њихових дела пасивно су одређивали читаоци, а активно – чланови академија са барокним перикама, дворски или црквени цензори, потом господари књижевних салона, уредници часописа и издавачких кућа, партијски цензори и књижевни критичари. Некадашњи моћници остали су у сенци писаца у чије животе су се уплитали. Данас ту улогу на пољу књижевности имају савремени књижари. Желим да осветлим начела њиховог посредовања између аутора и читалаца у Србији и укажем на неке механизме садашњег вредновања књижевних дела.

Разлози уздицања издавача-књижара

Издавачке куће у социјалистичкој Југославији, ефикасно контролисане самоцензуром писаца и уредника, добијале су од државе велику финансијску подршку, али су поседовали и моћне књижарске мреже. Са сломом једнопартијског система те дотације су нестале, а са распадом државе велики издавачи епохе социјализма су изгубили књижарске везе у бившим републикама, док је број продатих књига у ратно и поратно доба знатно опао како због одласка емиграната, тако и због осиромашења купаца. Како би одложили своје гашење, продавали су књижаре које су се претварале у бутике, парфимерије и салоне луксузне робе.

Почетком деведесетих година 20. века појавили су се агилнији и по броју запослених мањи, приватни издавачи. Они нису имали довољно новца да уложе у куповину прескупог пословног

простора. Први покушаји овладавања правно неуређеним системом направили су нови књижари, али неиспуњавање обавеза према издавачима умањило је поверење према њима. Хаотично стање на тржишту књига почело је да се сређује са појавом фирми које су без мешетарења и избегавања плаћања боље повезале издаваче као произвођаче и читаоце као купце. Борба за књижаре окончала се појавом нових владара – *издавача-књижара*.

Тада су се појавили и књижари који су почели поред продаје да објављују своја издања, постајући финансијски независнији и јачи. Њихова издавачка политика се показала пословно успешном. На почетку њихове делатности уочљиво је било спуштање критеријума вредности, брисање границе између дела „високе” и „ниске” књижевности, уз објављивање књига намењених публици нижег укуса. Издавачи-књижари су кренули да придобијају и нове читаоце. Њима је била важна добра продаја, па су објављивали преведене стране хитове и бестселере, а књиге домаћих аутора су биле са једноставном радњом, стереотипизованим ликовима, провокативним темама, голицавим исповестима медијски познатих личности. Српски издавачи-књижари нису створили ништо ново и невиђено у другим културама. Они су искористили урушавање књижарског система и промену у укусу читалачке публике тако што су спојили издавачку и трговачку делатност на модернији начин. Њихова дистрибуција књига је била боља од уходаних механизма Просвете, Нолита, Рада или „Вука Караџића”.

Жалопојке некадашњих читалаца да се данас мало чита нису оправдане. Продају се друкчије књиге, а чита се више и разноврсније. Млађа поколења сада више читају ради забаве. Већина новијих читалаца у књижевности данас не тражи уверљиво створене светове, високе уметничке вредности и подстицаје за преиспитивање животних погледа. Јулија Шчербињина у књизи *Време библиоскоја. Савремено доба у ољегалу библиокултури* (2024) пише да читаоци у књижарама траже робу коју „познају”. Тржиште књига у Србији се увећава како по броју произведених наслова, тако и по броју проданих књига.

Када је реч о ауторима, ове промене су довеле до увећања броја писаца, као и до ширења профила издавачких серија у којима се појављују и нови писци. Као одговор на потребу за новим делима јавља се увећана понуда, како аутора тако и нових дела у издањима издавача-књижара. Ауторе подстичу да пишу на пожељне, жанровски препознатљиве и читаоцима занимљиве теме. Данас су на цени писци који се еластично прилагођавају захтевима тржишта, који брзо умеју да варирају већ створене светове других аутора или задовољавају директне наруџбине издавача-књижара. Порастао

је број писаца-робова, писаца који за хонорар пишу текстове које потписује неко други. Некада су велики издавачи имали серију прве књиге за младе писце. Данас пишу људи који раније нису писали. Тврди се да свако не само може већ треба да исприча своју причу. Сада у књижевности није ретка појава писца са првом књигом и у зрелим годинама. Нуде се универзитетски и ауторски курсеви за креативно писање, приручници за стварање хитова, савети за самостално објављивање књига.

Промене у технологији умножавања утицале су, такође, на промену статуса књижевних текстова. Нова техничка револуција, захваљујући дигитализацији, још радикалније од Гутенберговог проналаска штампане књиге, вишеструко је увећала број објављених текстова и књига, променивши и начин писања, објављивања и читања. Дигитално доба утиче и на навике формирања „библиотека”, као и на вредновање објављених текстова. Књиге је данас лакше и јефтиније објавити самостално. Та чињеница смањује улогу уредника чак и у издавачким кућама. Смањење улоге уредничких колегијума прати повећана улога књижарских маркетинголога. У књижарама у Србији је очигледно да се књижаре не разликују много у начину рада од књижара у Европи и на Западу.

У доба дигиталне културе важно је, пре свега, евидентирање књиге као робе, њено добро представљање у понуди. Више није могуће бранити бивше монополске позиције „јаких издавача”, јер се књиге могу објавити као самостална издања, или чак бесплатно на интернету. Дигиталне алатке доносе корист издавачима и ауторима, отварајући им све шире могућности.

Купљене а непрочитане књиге

Увећање броја писаца повезано је и са појавом нових читалаца. Али једна од појава које прате раст објављених књига јесте и раст број непрочитаних или недочитаних књига. Та појава, очигледно, никоме не смета. Непрочитане купљене књиге не наносе штету ни друштву, ни издавачима, па ни ауторима који нису у могућности да установе јесу ли њихове књиге прочитане. Мало ко има увид у раширеност ове појаве, јер издаваче и књижаре интересује само продаја. Методе за проучавање читања захтевају разрађену социолошку методу и велики број испитаника, што ова проучавања чини скупим. Будући да нема наручилаца таквих испитивања, постоје само занимљиви подаци попут давног испитивања читалаца који су купили роман Умберта Ека *Фукоово клајно* али га нису прочитали. Процент читалаца који нису прочитали ни 30 страна био је поражавајуће висок.

Како доћи до жељених књига

Иако читалац много лакше долази до књиге чији наслов зна, он сада много теже долази до ширег увида о делима која га интересују по тематском или стилском критеријуму. То звучи парадоксално, имајући у виду да је информација о књигама на интернету непрестано и обилно доступна. Ту проблем заправо произлази из загушености интернет извора истим подацима, те недостатка препорука књижевних дела од стране зналаца који заслужују поверење. Некадашњи модели књижевне критике су нестали, а препоруке зналаца на блоговима или друштвеним мрежама често су све непосредније везане за књижевне жанрове. Постоје и критичари сваштари, који олако говоре о свим књигама. Смањење броја и квалитета оцена књижевних дела је општа појава, али је јаче изражена у културама са мањим бројем читалаца и књижевних гласила.

Издавачима-трговцима није у интересу постојање књижевне критике која не хвали њихова издања. Укидају се оријентира у вредновању књижевних текстова. Уместо некада пристрасних књижевних критичара који су у својим клановским полемикама отварили понекад и спорна питања о друштвеној улози књижевности, данас претежну већину „критичара” чине хвалитељи. Такве прилоге није примерено називати критикама, већ „назовикритикама”, које не могу да послуже чак ни у установљавању овлашне представе о књижевном процесу.

Ни најприлежнији читаоци више нису у стању да сазнају која значајна дела би вредело прочитати, али се лако долази до података о најпродаванијим књигама. Без добро уређиваних рубрика у листовима и јавним гласилима о новим књигама, читаоци су принуђени да сами оцењују вредност дела, али у преобилу информација они више немају подршку у прилозима критичара којима верују. Мањак информација о књигама обухвата све податке о њима, укључујући сажети опис, критике и оцене стручњака и обичних читалаца. У неким случајевима преобиле текстова не помаже читаоцима у олакшавању избора књига за читање, јер они немају времена ни воље да троше време на читање тих помоћних извора. Некада су читаоци имали могућност да добију макар описе књига с извесним проценама вредности. Данас се у разговору о новим књигама сматра неваспитаним тзв. „спојловање” тј. препричавање сижеа, јер то, тобоже, уништава пријем нове књиге.

Неспорна је чињеница да читаоци прошлих епоха нису читали само највреднија књижевна дела. Људи су одувек читали књижевне текстове различите вредности, али некада су читаоци имали довољно информација за бирање жељеног штива. Ни данас не

читају сви читаоци само књижевно вредна дела. Читалац који жели да се разоноди љубавним или детективским романом и „убије време” читањем – читао је и читаће и у будућности оно шта га интересује, било да су то трачеви, љубавни романи или неко друго штиво. Данашњи читалац добија само грубу жанровску одредницу и гомилу похвала за све књиге. На тржишту књига, по веома кратким и крајње шаблонским обавештењима издавача, данас у понуди имамо ремек-дела најновијих књижевних „великана” и „врхунских мајстора”. Такве оцене немогуће је поредити са процесима канонизације и деканонизације у прошлости.

Парадоксално је да у времену у коме се идеја вредновања књижевности релативизује и обесмишљава главни профитери те појаве тако често оглашавају изузетне и ванвремене вредности књига које објављују. Одсуство стварног вредновања замењује издавачки рејтинг броја продатих књига. Губитак часописа, листова, емисија у јавним медијима с књижевном критиком и гашење потребе за вредносним судом о новим делима, не утичу само на књижевни процес данас већ и на разумевање вредности књижевних текстова из прошлости.

Како помоћи читаоцу да дође до своје књиге

Сваки читалац оцењује приказани свет, догађаје и идеје кроз свој поглед на свет и вреднује прочитани текст у односу на друге текстове, по потреби размењује своје ставове са познаницима. Разговори у уском кругу блиских људи о књигама били су и остаће увек драгоцени. Читаоци би волели да поред личних разговора могу да се упознају и са ставовима упућених зналаца књижевних дела. Књижевни критичари су у међувремену изгубили статус јавних личности. Људи са критичарским склоностима данас објављују у академским зборницима текстове и о најновијим делима. Међутим, ти текстови мимоилазе хоризонт обичних читалаца. Неки од судова свакако би могли би да утичу на профилисање избора књижевних дела мање упућених читалаца. Међутим, критичари, чак и када би желели да објаве неки приказ, не би имали одговарајуће место за свој прилог, јер су рубрике о књижевности у дневним листовима јако скраћене, а нестали су специјализовани часописи који су не само објављивали приказе већ за њих и плаћали хонораре.

Имам утисак да би читаоци којима недостају извори сазнања о књигама и књижевности радо прихватили издање у коме би биле представљане важне књиге, како написане на српском језику, тако и преведене. Ваљало би да стил прилога не буде оптерећен академском терминологијом, како би круг читалаца био шири. Такав

стил не би подразумевао умањивање квалитета увида, већ једино њихову доступност у јасном и читљивијем виду. Периодичност издања би морала да буде усаглашена са расположивим средствима и ауторима расположеним да се током дужег периода баве писањем. Папирно издање овакве периодичне публикације је прескупо и мање исплативо. Али добро уређивани интернет сајт посвећен књижевности, са кругом добрих аутора, уверен сам, брзо би нашао заинтересоване читаоце. Прилози у таквом издању били би дуги од 3 до 6 страна, што представља формат у коме је могуће представити и само дело и оцену о његовим особеностима. Интернет издање би могло да понуди разговоре са писцима и критичарима, са зналцима медијалних обрада књижевности и културолошких увида о свету које нуде књижевна дела и њихова тумачења.

Приредио
Дејан АЈДАЧИЋ